

פרק א

- א וַיְהִי דְבַר ד' אֶל יוֹנָה בֶּן אֲמֵתִי לֵאמֹר:
- ב קוֹם לֶךְ אֶל נִינְוָה הָעִיר הַגְּדוֹלָה
וּקְרָא עָלֶיהָ כִּי עָלְתָה רָעָתָם לִפְנֵי.

1. מי היה יונה?
2. "ויהי דבר ד' אל יונה בן אמתִי לאמר" – מדוע המילה "לאמר" איננה מופיעה לאחר המילים "וקרא עליה"? והלוא דבר ד' ליונה מכוון לנינוה?¹
3. "קום לך" – לשם מה "קום", מדוע לא היה די לומר ליונה 'לך'? מדוע למשל כאשר אמר הקב"ה לאברהם אבינו "לך לך מארצך וגו'" לא הקדים: 'קום לך לך'?
4. "נינוה העיר הגדולה" – במה הייתה נינוה גדולה, במספר תושביה, בשטחה?
5. "וקרא עליה" – מדוע לא פירט הקב"ה לנביא את תוכן הקריאה?²

מי היה יונה?

אין אנו יודעים הרבה על אודות יונה מן התנ"ך פרט לעובדה שפעל בימי ירבעם בן יואש מלך ישראל³. אולם, חז"ל מגלים כמה דברים חשובים עליו והם עשויים לשפוך אור על המסופר בספר יונה.

"ותני רבי אליעזר: יונה בן אמתִי בן צרפית אלמנה היה"⁴.

יונה היה בנה של האישה מצידון בגבול נחלת שבט זבולון⁵, אשר כלכלה את אליהו הנביא. בנה יונה חלה ומת ואליהו החיה אותו, הוליד אותו מחדש בפעולה ממשית של 'תחיית המתים'. במעשהו, הטביע אליהו ביונה מדרגת חיים עתידית ושלמה שבה הנשמה מנצחת את כל חולשות הגוף ומגבלותיו. זו הייתה מדרגתו של יונה הנביא. מובא במדרש שבעת ששהה יונה בים, פגש את הלווייתן ואמר לו:

"אני עתיד ליתן חבל בלשונך ולהעלותך"

1. שאלה זו מופיעה בפירוש האלשיך לפסוק א: "שם הוא לאמר לאנשי ננוה היה ראוי יהיה אחר אומרו קום לך אל ננוה".

2. תשובה לשאלה זו מובאת בהמשך הלימוד.

3. מלכים ב יד כה.

4. ילקוט שמעוני רמז תקנ.

5. על המשמעות העמוקה של מוצא שבטו עיין בהרחבה: כנפי יונה – על בריחה, תשובה ועצמיות, הרב חננאל אתרוג, חברון תשס"ח עמ' 101–106.

ולזבוח אותך לסעודה הגדולה של צדיקים⁶.

מה רצו חז"ל לומר בדבריהם אלו?

בשר הלווייתן מבטא את עוצמות החיים החומריות, הגדולות והאדירות של העולם הזה. בסעודה הגדולה של הצדיקים לעתיד לבוא יהיה עולם החומר מתוקן: החיים הגשמיים יופיעו בהתאחדות עם נשמתם, החומר יצא מטומאתו ולא ישפיל עוד את קומתו המוסרית של האדם. אדרבה, הוא ירחיב את הופעת הנשמה ויפאר אותה⁷.

מי מסוגל לומר ללווייתן שהוא עתיד לזבוח אותו בסעודה הגדולה של הצדיקים? מי שכבר מצוי במדרגה עתידית זו, אדם שעולם החומר מצד עצמו אינו מעלה ואינו מוריד אצלו מאומה, מי שאינו משועבד אליו בכהוא זה. יונה הנביא הוא בעל שליטה רוחנית אדירה על כל כוחות חייו. על כן נפגוש אותו בטוח בצדקת דרכו והולך באמונתו לאורך כל הדרך ללא פחד ומורא. האמת האלוקית לבדה מניעה את כל הליכות חייו – "בן אמת". עוד מובא בחז"ל:

"אמר רבי יונה: יונה בן אמת מעולי רגלים היה

ונכנס לשמחת בית שואבה ושרת עליו רוח הקודש"⁸.

מה ראו חז"ל לציין את מעלתו של יונה כעולה רגל? הרי מן הסתם רבים מישראל עלו לרגל, ולא יונה בלבד. חז"ל רצו להדגיש שיונה קיבל את נבואתו דווקא בבית המקדש, בבית חייה של **האומה**. יונה הכיר כי כל מעלתו ורוממותו נובעות משייכותו המוחלטת לעם קדוש, מכוח קישורו לכלל ישראל, ולא מצד עצמו. על כן זכה לנבואה דווקא במועדים מתוך הארת נשמת כלל ישראל. נוסף על כך, מסופר שאלישע הנביא קרא לאחד מבני הנביאים לשליחות. הוא ציווה עליו ללכת למשוח למלך את יהוא בן נמשי, אחד משרי צבאו של יהורם בן אחאב, כדי שיחולל הפיכה שלטונית⁹. אומר רש"י¹⁰ שיונה היה בן הנביאים שנצטוו לייסד מלכות חדשה בישראל, מרוממת ומתוקנת משל בית אחאב. בשליחות זו התגלתה מדרגתו של יונה ותמצית אישיותו: הוא חפץ להחיות את ישראל ולרומם את רוחם מכוח ההכרה שד' בחר בהם להיות לו לשמו. כל חייו של יונה היו מכוונים להוציא אל הפועל את הטוב האלוקי הגנוז באומה, ולכן פעל במסירות נפש ובאהבה עצומה למען עילויים של ישראל.

"דבר ד' אל יונה... לאמר"

לכאורה עניינו המרכזי של הספר הוא נבואה שנצטווה יונה לומר לאנשי נינוה; ישראל אינם מוזכרים בו כלל. אולם, למען האמת, נבואתו מופנית לישראל לא פחות מלאנשי נינוה.

6. פרקי דרבי אליעזר י.

7. עיין רבנו בחיי בראשית א כא; עין איה שבת ב' עמ' 276–277 פסקה א.

8. ירושלמי סוכה פ"ה ה"א.

9. מלכים ב ט א–ג.

10. שם לפסוק א.

אילו הייתה הנבואה אך לנינוה, היה נאמר: 'ויהי דבר ד' אל יונה... קום לך אל נינוה העיר הגדולה וקרא עליה לאמר' – לה. אולם כיוון שלא כך נאמר, הרי שרמז לנו הכתוב שעיקר הנבואה מכוונת ליונה בתור נציגם של ישראל. מהי האמירה האלוקית לישראל בתשובת נינוה? כדי להשיב על שאלה זו נצטרך לברר תחילה מדוע שלח הקב"ה את יונה דווקא לנינוה. האם חסרים רשעים אחרים בעולם שעליהם לחזור בתשובה? אומר הכתוב: "קום לך אל נינוה **העיר הגדולה**". נינוה איננה עיר רגילה, היא עיר גדולה! מהי גדולתה?¹¹ בפרק ג מתבאר עניין זה: "ונינוה הייתה עיר גדולה **לאֱלֹהִים**". גדולתה של נינוה איננה מתבטאת בכמות תושביה ובהיקף שטחה בלבד. גדולה היא גם במוסריותה, בזיקתה לאלוקים.

"והנה מצאנו כתוב 'הייתה עיר גדולה לֵאלֹהִים' –

שהיו יריאים את השם מקדם... וכתוב 'כל הגוים כאין נגדו'¹²

ולא יחוש אם הם רבים [הקב"ה אינו קובע לפי הכמות].

ופירוש 'לֵאלֹהִים' כי היו יריאים השם הימים הקדמונים.

רק עתה בימי יונה החלו לעשות רע

ולולי זה שהיו בתחילה אנשי השם לא היה שולח נביא אליהם

והנה ראינו ששב[נו] תשובה גמורה אין כמוה,

ולא תמצא כתוב ששברו מזבחות בעלים או גדעו פסילים

והנה מזה נלמוד שלא היו עובדי כוכבים ומזלות"¹³.

היכן נפגוש את יראת השמיים הקדמונית של נינוה?

רש"י, על הפסוק בספר בראשית המובא לקמן, ילמדנו כי בנינוה היה קיים יסוד מוסרי עתיק יומין:

"מִן הָאָרֶץ הַהִוא [מבבל] יָצָא אֲשׁוּר וַיִּבֶן אֶת נִיְנוּה וְאֶת רְחֻבֹת עִיר וְאֶת כָּלֹחַ:

וְאֶת רֶסֶן בֵּין נִיְנוּה וּבֵין כָּלֹחַ הוּא הָעִיר הַגְּדֹלָה"¹⁴.

רש"י בעקבות חז"ל מסביר את פשר יציאתו של אשור מבבל:

"כיון שראה אשור את בניו שומעין לנמרוד

11. יש לשים לב שבספר יונה מופיע התואר 'גדול' על כמה דברים: רוח גדולה, סער גדול, יראה גדולה, דג גדול ושמחה גדולה.

12. ישעיהו מ יז.

13. ראב"ע לפסוק ב.

14. בראשית י יא–יב.

ומורדין במקום לבנות המגדל, יצא מתוכם¹⁵.

אשור היה איש צדיק ולא הסכים להשתתף במרד בד'. לכן הוא העתיק את מושבו מארץ שנער למרות כל הקשיים שהיו כרוכים בכך כגון ההליכה נגד הזרם ואיבוד מקורות הפרנסה.

"אמר לו הקב"ה:

אתה יצאתה לך מארבע [ארבע מלכויות הרשעה של נמרוד: בבל, ארך, אכד וכלנה],

חיך שאני פורע לך ונותן לך ד' [ארבע ערים: נינוה, רחובות עיר, כלח ורסן]¹⁶.

שורשיה של נינוה אפוא טובים ונאמנים לד'; "עיר גדולה" פירושו גדולה ביראת שמים. דווקא בשל יסודותיה החיוביים, רעת תושביה בהווה זרה ובלתי נסבלת, 'זועקת לשמים' – "כי עלתה רעתם לפני".

כעת נשוב לשאלתנו הקודמת: כיצד תשובת נינוה נוגעת לישראל? שמא תשובת נינוה מכוונת להעמיד את ישראל בצלה של נינוה, כאומרת, ראו את צדקותם ואת זריזותם של הגויים לתקן את מעשיהם לעומת קשיות עורפם של ישראל – "ישראל לא ידע עמי לא התבונן"¹⁷?

לא זו הייתה כוונת ד'!

מניין?

בספר מלכים¹⁸ מתוארת התקופה שבה פעל יונה הנביא – תקופת ירבעם בן יואש, שהיה מצאצאי יהוא, ומלך על ישראל ארבעים ואחת שנה. הוא עשה את הרע בעיני ד' ובימיו היה מצבם של ישראל בכי רע, האויב הארמי נגש בישראל ושלט בהם. לכן הורע מצבם הן רוחנית הן מדינית וכלכלית. "אפס עצור ואפס עזוב" – לא נשארו בידם לא עושרם העצור בבית ולא מקנם העזוב בשדה¹⁹.

אף על פי שעם ישראל לא הלך בדרכי ד', ריחם עליהם ד' ונהג עמם לפנים משורת הדין: תשועה גדולה נושעו ישראל בידי ירבעם ש"השיב את גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערבה"²⁰. כל השטח העצום שהיה כבוש ביד ארם חזר לשליטת ישראל.

וכל זה למה?

"כִּי רָאָה ד' אֶת עֲנִי יִשְׂרָאֵל מִדֶּה מָאֹד וְאָפֶס עֲצוּר וְאָפֶס עֲזוּב וְאִין עֹזר לְיִשְׂרָאֵל.

וְלֹא דָּבָר ד' לְמַחֲוֹת אֶת שֵׁם יִשְׂרָאֵל מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם וַיִּשְׁיַעם בְּיַד יִרְבְּעָם בֶּן יוֹאָשׁ"²¹.

¹⁵. רש"י שם.

¹⁶. בראשית רבה לו ד.

¹⁷. ישעיהו א ג.

¹⁸. מלכים ב יד כג–כז.

¹⁹. על פי מצודת דוד לפסוק כו.

²⁰. מלכים שם פסוק כה.

²¹. שם פסוק כז–כז.

אם נאמר "ולא דבר ד' למחות את שם ישראל מתחת השמים", משמע שהייתה 'הווא אמינא' כזו. מדוע אפוא הקב"ה מתחסד עם ישראל ומושיעם אף על פי שאינם ראויים לכך מצד מעשיהם? אמנם מצד המציאות הגלויה, היו ישראל ראויים לכליה, אולם מהצד הפנימי היה הדור זכאי, בעל נשמה גדולה, הראוי להופעת קומת החיים הישראלית בטהרתה. אומר המדרש :

"אמרו עליו על ירבעם בן יואש, שהוא היה בן אדם שהיה נוהג כבוד בנביאים... וכי מה טיבו של ירבעם... והלא היה עובד עבודת אלילים? אלא משום שלא קבל לשון הרע על עמוס, שנאמר: 'וישלח אמציה כהן בית-אל אל ירבעם מלך ישראל לאמר: קשר עליך עמוס בקרב בית ישראל... כי כה אמר עמוס בחרב ימות ירבעם וגו'²² מיד גער בו ירבעם באמציה והוציאו בניזיפה, ואמר לו: חס ושלום! לא נתנבא אותו הצדיק כך. ואם נתנבא כך, לא מדעתו הוא מתנבא כך, אלא מן השמים נאמר לו שיתנבא כך"²³.

התנהגות ירבעם משקפת את מעמדו הרוחני של העם כולו בתקופה ההיא: "טב מלגאו וביש מלבר [טוב מבפנים ורע מבחוץ]"²⁴. כלפי חוץ הופיעו החיים בטומאתם, אולם, בעומק נשמתם, היו אנשי הדור טהורים וזכים ומלאי ענווה כלפי שם ד' הנקרא על ישראל המתגלה בעבדיו הנביאים. בדור ההוא, לא זו בלבד שלא חפץ הקב"ה לחייב את ישראל, אלא להפך: "ואין עזר לישראל", הייתה תביעה אלוקית שיקום עוזר לישראל, שירומם אותם מן השפלות הרוחנית והמוסרית שבה היו נתונים, ויפגיש אותם עם ערכם העליון ועם גובה חייהם האידאלי. זאת ועוד, בספר מלכים נאמר גם :

"הוא [ירבעם] השיב את גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערב
כדבר ד' אלהי ישראל אשר דבר ביד עבדו יונה בן אמתי הנביא אשר מגת החפר"²⁵.

משמע מכאן שיונה ניבא שירבעם ישיב לישראל את גבולותיהם הכבושים תחת יד ארם. אולם על הפסוק הראשון שבפרק ג' "ויהי דבר ד' אל יונה שנית", שואלים חז"ל: לשם מה נאמר "שנית", הרי מובן שהייתה זו הפעם השנייה שבה פנה ד' ליונה?!

²². עמוס ז יא.

²³. תנא דבי אליהו זוטא ז.

³⁰. תיקוני זהר תיקון ס, ועיין אגרות הראיה ב' איגרת תקנ"ה עמ' קפח.

²⁵. מלכים ב יד כה.

על כך הם דרשו²⁶: שנית ולא שלישית! כלומר, יונה זכה בחייו לשתי נבואות בלבד: הראשונה שממנה ברח וזו שנשנתה אליו. מלבדן לא קיבל נבואות נוספות²⁷. אם כן, כיצד מתיישבים דבריהם עם האמור לעיל שיונה ניבא גם על השבת חבלי הארץ שהיו כבושים ביד ארם?

"והקשו להם [לחז"ל] זה המקרא

"הוא השיב את גבול ישראל... כדבר ד'... אשר דבר ביד עבדו יונה"].

ותרצוהו: כדבר ד' אשר דבר ביד יונה לנינוה ונהפכה גזרת רעה לטובה

כך נהפך לישראל בימי ירבעם בן יואש

מרעה שהיו בה אשר אבדם מלך ארם ושימם כעפר לדוש

ועבשו נהפך להם לטובה"²⁸.

"הוא השיב את גבול ישראל... כדבר ד'... ביד יונה" – אין הכוונה שיונה ניבא שירבעם ישיב את הגבולות לישראל מיד ארם, אלא שכשם שהגזרה על אנשי נינוה נהפכה מרעה לטובה, כך בימי ירבעם הפך מצבם הרע של ישראל לטוב.

הכתוב לא מצא ביטוי מתאים יותר מההתרחשות בנינוה כדי לתאר את המהפכה שאירעה בעם ישראל בימי ירבעם. זאת אף על פי שהמהפכה שהתרחשה בנינוה הייתה שונה בתכלית מזו שהתרחשה בישראל. בישראל אירעה מהפכה צבאית, מדינית וכלכלית בלבד ואילו בנינוה אירעה מהפכה רוחנית מוסרית. על כורחנו שיש זיקה עמוקה בין ההתרחשות בנינוה לזו שבישראל. תשובת נינוה היא בשורה לישראל, מעין השתקפות של התהליכים שעוברים על ישראל בעומק מציאות חייהם הלאומיים, במקום שהעין האנושית אינה שולטת שמה. הכיצד?

במבט מעמיק, כל גילויי המוסר ויראת השמים באנושות בכללה – מקורם בעצם הימצאותה של האומה הישראלית בקרבה. לולא עם ישראל לא היה העולם נפגש עם נשמתו ולא הייתה שום אפשרות להיפגש עם תוכן חיים אידאלי ואצילי.

ישאל השואל ויקשה: והרי אשור הצדיק והעיר נינוה הגדולה ביראת שמים קדמו דורות רבים לעם ישראל?! אם כן, לכאורה הופעת המוסר בעולם אינה תלויה במציאותו של עם ישראל...

ערכו והשפעתו של עם ישראל אינם מתחילים במציאותו הגשמית בעולם על כן קדימתו הכרונולוגית של אשור אינה מעלה ואינה מורידה. "מחשבתן של ישראל קדמה לכל דבר"²⁹ ובשביל ישראל נברא העולם³⁰. ישראל הם מגמת הבריאה, העולם כולו נברא כדי שיופיע בו תוכן החיים האלוהיים, המוסרי והטהור, הנטוע בישראל בעצם הווייתם.

משל למה הדבר דומה?

26. יבמות צח ע"א. מכילתא ב"א הקדמה.

27. יש מקום לשאול: והרי זכה להתגלות נוספת בקיקיון? אלא שאין הכוונה חלילה שיונה פסק מלהיות נביא, אלא שלא התנבא עוד נבואה שיש בה שליחות.

28. רש"י למלכים ב יד כה.

29. בראשית רבה א ד.

30. רש"י לבראשית א א.

לזרע תפוח הנזרע באדמה. זמן רב יעבור עד שיופיע פרי. תחילה יופיעו השורשים, בהמשך הגזע והענפים, לאחר מכן העלים והפרחים ורק לבסוף ייגלה הפרי. עם זאת, גם טרם הופיע פרי התפוח, כל ההופעות שקדמו לו הן 'תפוחיות' לגמרי. השורשים הם של תפוח כמו גם הענפים, העלים והפרחים. 'נשמת התפוח' זורמת בכל חלקי העץ שקדמו להופעת הפרי³¹.

כך גם באשר לנינוה: אמנם, היא קדמה שנים רבות לעם ישראל, אך תוכן החיים האידאלי שהתגלה בה היה ענף מנשמת חייה של האומה הישראלית הדוחפת את גלגלי המציאות, הגם שטרם הופיעה האומה בפועל. יוצא אפוא שכוח התשובה של נינוה יונק את כוחו מן החיים האלוקיים שבישראל. לפיכך הנבואה על נינוה לא נועדה חלילה להנמיך את קומתם של ישראל. אדרבה, מטרתה הייתה לגלות את עוצמת הטהרה המוסרית שבישראל שתשובת נינוה היא אך קצה חוט שלה.

בכוחה של תשובת נינוה לרומם את עם ישראל למפגש מחודש עם עצמו, עם תוכן חייו האלוקי, הכללי, האידאלי והמקורי, אשר ממנו מופיעה רוח התשובה גם בגויים "שכחי אלהים"³².

צמד המילים יונה-נינוה אינו מקרי. שם הנביא הטמון בשם העיר רומז שהתשובה שהופיעה בנינוה מקורה ביונה, ב"יונתי בחגוי הסלע בסתר המדרגה"³³ – בעם ישראל שיונה מייצג. "כנסת ישראל היא הגילוי הרוחני העליון שבהוויה האנושית"³⁴ ולכן עם ישראל אחראי לתיקון האנושות כולה. מכוח ערבות זו נשלח יונה להחזיר את נינוה בתשובה. השבתה בתשובה מבררת את סגולת ישראל הכללית ש"היא תמצית ההווה כולה"³⁵.

"קום לך אל נינוה"

הציווי "קום" הנוסף לציווי "לך" מדגיש שהשליחות לנינוה אינה מסתכמת בהעברת מידע אלוקי ובקריאתו. הציווי "קום" תובע מן הנביא קימה, התרוממות למבט-על, למבט אלוקי-פנימי, שממנו מוארת המציאות כולה באור חדש. הציווי לקרוא לנינוה לשוב מדרכה הרעה, מצריך את הנביא להתרומם לאמונה גדולה בערכו הכללי של עם ישראל הנושא בתוכו את נשמת החיים האלוקית המקיפה את המציאות כולה. נשמת ישראל שולחת את קרניה במסתרים עד למרחוק ולכן סעיפיה חבויים אף במציאויות נידחות כמו באנשי נינוה הרשעים. מגמתה הכללית ביותר של האומה הישראלית היא לחשוף את כבוד ד' ואת טובו הממלאים את העולם כולו³⁶.

31. עיין למהלך הפרשיות בראשית, הרב משה בלייכר, חברון תש"ס עמ' 33.

32. תהלים ט יח.

33. שיר השירים ב יד.

34. אורות, אורות ישראל א ב עמ' קלח.

35. שם פסקה א.

36. בעניין זה נדרשת זהירות רבה כמבואר באורות, אורות ישראל ח ה, עמ' קסט: "רחבות הלב שבאה לפעמים להכניס את העולם כולו, כל האנושיות כולה, בכלל החבה המיוחדת המתגלה לישראל, היא צריכה בדיקה. כשההכרה של הקודש המצוין אשר לסגולת ישראל עומדת בצביונו, ומתוך בהירותו מתפשטת החבה והאהבה בעין טובה על כל גוי ואדם יחד, זוהי מדתו של אברהם אבינו, אב המון גויים, ונברכו בך כל משפחות האדמה – ובזרעך". אבל יש שיסוד התרחבותה של חבה זו באה מתוך כחות הרגש והאפלט אור הקדש של הכרת הסגולה הישראלית העליונה, ואז היא ארסית, ותוכן פעולתה הוא מלא הירוס נורא, שצריך להתרחק ממנו כמפני שור המועד". האהבה שרוחש עם ישראל לכלל בריותיו של הקב"ה ולעמים השונים – אסור שתגרום חלילה לטשטוש ההבדלה המוחלטת שבין ישראל

לפיכך, לאחר תשובת נינוה, היה יכול הנביא יונה לומר לישראל: היודעים אתם מניין שאבה נינוה את כוחה לעשות תשובה? מכם! בזכות קיומו בעולם של עם עליון וקדוש הנושא שם שמים בקרבנו. בזכותכם מתרומם העולם ומשתכלל ומתגלים בו חפצים אידאליים וכוחות של תיקון ותשובה. לשמע דברים אלו ודאי היה העם זוקף גבה וטוען: מה פתאום?! בזכותנו?! הרי קטנים אנו ועלובים, עושים הרע בעיני ד'...

אז היה הנביא נושא בכוח קולו ומשיב: טעות גדולה בידכם לחשוב כך. הכוח הטמון בכם אינו מתחיל כלל בבחירתכם החופשית. שם ד' הנקרא עליכם הוא עצמיות חייכם, זה טבעכם העצמי הקודם למעשיכם. "עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו"³⁷ – אנחנו עם מיוחד, פרי יצירה אלוהית, כל הווייתנו אלוהית היא, מכך רגל ועד ראש. על כן דווקא אנו מותאמים לספר תהילת ד', לחיות את החיים במדרגתם האלוהית, המוסרית והטהורה.

אתם, הנכם צאן קדושים, לאמר הנביא, כולכם מהווים חטיבת חיים אורגנית של גוי אחד גדול וצדיק הנושא בקרבו את שם ד'. מכוח קדושתכם העצמית נדחף העולם ממעמקיו לשוב בתשובה. אתם, הנכם הלב שבאומות, דרככם מקבלת האנושות כולה את חיותה ואת משמעותה. כשם שהלב מזרים דם לאברים כולם ומחייה אותם, כך גם אתם משפיעים טובה גדולה על האנושות, בידיעתכם ושלא בידיעתכם, ברצונכם ושלא ברצונכם...

דרך תשובת נינוה היה יכול הנביא לפעול גדולות ונצורות לרומם את עם ישראל משקיעתו המוסרית. אפשר היה לנצל את הירידה הרוחנית כדי להפגיש את האומה עם עומקי עומקיה, עם תוכן חייה העצמי, הקודם למעשיה. אז היה מתעורר בה הרצון לחזור ולהיות נאמנה לגובה חייה המקורי, הכללי והאידיאלי.

לעמים הנבדלים מהם כהבדל שבין האור לחושך ושבין הקודש לחול. רק מתוך בירור אור הקודש של הסגולה הישראלית העליונה מתפשטת חיבתו של עם ישראל לכל גוי ואדם.